

การคัดเลือกลายผ้าทอพื้นบ้านและถ่ายทอดนวัตกรรม ในจังหวัดนครสวรรค์

Selection on Artistic Design for the Local Hand-made Cloth and Dissemination on Innovation in Nakhon Sawan Province

บุษราคัม เรืองโกสุม

Busaracum Reongosoom

ABSTRACT

This research was conducted to find out the general background and the condition of hand-made cloth industrial movement in Nakhon Sawan province. It was concentrated on searching for the possible conservation pattern of hand-made cloth as the innovative technology for dissemination of innovations to the people who have taken it as their major occupation. This research also aimed to find out the relationship among those of independent variables of 3 categories : local weaving design, the Industrial Promotion Department's design, and personal design.

The 38 patterns of hand-made cloth were the subject to find out the possible ways for dissemination of innovative technology. The methodology therefore, were both qualitative and quantitative research. SPSS/FW Version 9.0 was used to find out the coefficient correlation and the significant differences among the independent and dependent variables.

It was found that 38 patterns of hand-made clothes were under the criteria and being indicators for the selection of reserved materials. The target group for dissemination was composed of 134 persons (39 conservatives and 95 new stylists). The average age was 44.05 years old, while the level of education was more than 98 percent graduated at graduated at grade 4-6 and illiteracy. The average annual income from the major occupation was 33,334.51 baht per head and from other sources was about 8,976.92 baht. The majority (69.4%) were the people of the local weaving group numbers in Nakhon Sawan area. They

also had the average of 5,191.75 baht per person per year for investment. The majority (87.3%) made clothes for personal use and for sales.

In testing the hypothesis, It was found that the null hypothesis was accepted in 39 out of 99 sub hypothesis. There were also the possible alternative suggestion for these who are interested in dissemination of innovative technology.

Key words: artistic designs for local hand-made cloth, dissemination of technology, awareness for adoption

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มุ่งที่จะค้นหาคำตอบของสภาพกว้างๆ ของการทอผ้าในจังหวัดนครสวรรค์ ทั้งนี้จุดเน้นเป็นเรื่องของการค้นหาลวดลายผ้าที่ควรเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์และการถ่ายทอดแก่ผู้ทอผ้าให้มากที่สุด จึงเป็นการค้นหาคำความสัมพันธ์ของพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางอย่างกับระดับคะแนนการทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษ ลายของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการทอผ้าตามลายของตนเองที่กำหนดขึ้น เพื่อที่จะหาแนวทางให้การถ่ายทอดนวัตกรรมบังเกิดผลเต็มที่ทั้งวัดผลความคิดเห็นเกี่ยวกับลวดลายผ้าทอที่ควรแก่การอนุรักษ์ด้วย เพื่อให้ได้กำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาการถ่ายทอดนวัตกรรมลวดลายผ้าต่อไป วิธีการวิจัยจึงมีทั้งรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ และผนวกกับการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วนข้อมูลเชิงปริมาณนั้นใช้โปรแกรม SPSS/FW Version 9.0 ในการหาค่าสหสัมพันธ์ ค่าความแตกต่าง (ANOVA และ t-test) ลวดลายการทอผ้าที่ควรแก่การอนุรักษ์ที่ได้คัดเลือกมาตามเกณฑ์วัดผลและตัวชี้วัดมีจำนวนทั้งหมด 38 ลาย เป็นลวดลายดั้งเดิม 21 ลาย และลวดลายใหม่เชิงพาณิชย์ 17 ลาย ในพื้นที่เป้าหมาย 8 อำเภอ กลุ่ม ตัวอย่างที่จะถ่ายทอดเทคโนโลยีลวดลายผ้าทอมี 134 คน เป็นกลุ่มอนุรักษ์ 39 คน กลุ่มทอผ้าใหม่ 95 คน อายุเฉลี่ยของทั้งหมด = 44.05 ปี ระดับการศึกษาส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดจบประถม 4 และประถม 6 รายได้จาก

อาชีพหลักเฉลี่ย 33,334 บาทต่อคนต่อปี อาชีพรองเฉลี่ย 8,976.92 บาท เป็นสมาชิกกลุ่มร้อยละ 69.4 มีเงินทุนหมุนเวียนเฉลี่ย 5,191.75 บาทต่อคนต่อปี การทอผ้ามีจุดมุ่งหมายร้อยละ 87.3 ทอเพื่อใช้เอง ร้อยละ 86.3 ทอเพื่อขาย ฯลฯ การทดสอบสมมุติฐาน 8 ข้อ มียอมรับสมมุติฐาน (null hypothesis) เป็นส่วนใหญ่ ข้อเสนอแนะจากการวิจัยมีหลากหลายที่จะสนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นลวดลายควรแก่การอนุรักษ์ทั้ง 38 ลาย ให้บังเกิดผลเต็มที่

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

การทอผ้าของคนไทยมีมานานแล้วและส่วนใหญ่การทอผ้าจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ซึ่งเป็นเสมือนการแบ่งหน้าที่กันทำการทอผ้าเป็นงานศิลปะที่ต้องการความขยัน ความอดทน ความพยายาม และความละเอียด ประณีตเป็นอย่างมาก รวมทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงความพร้อมของวัยที่จะเริ่มต้นมีครอบครัว เพื่อนำผ้าทอมาใช้ในครอบครัวและในชีวิตประจำวันตามโอกาสต่างๆ หรือแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นๆ การสร้างสรรค์ลวดลายผ้าเป็นมรดกที่สืบทอดต่อกันมาและได้อาศัยเวลาอันยาวนานฝึกฝน จัดเกล้าแก้ไขข้อบกพร่องจนได้งานทอผ้าที่มีประโยชน์ใช้สอยที่สมบูรณ์มีคุณค่าทางความงามและคุณค่าทางศิลปะควบคู่กันอย่างสมบูรณ์ของแต่ละท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากความสามารถ

ที่สังคมสืบทอดต่อกันมาเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่หล่อหลอมจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไทยได้อย่างดียิ่ง พบความสามารถของชาวบ้านในชนบทที่แฝงอยู่อย่างเรียบง่าย แต่คนปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่มักมองข้ามสิ่งที่มีค่าไป และไม่คิดที่จะช่วยระวังกษาให้คงไว้ซึ่งนับวันจะมีแต่ความเสื่อมสลายลงไปทุกวัน จะมีแต่คนต่างชาติเท่านั้นที่เห็นคุณค่าของงานหัตถ์แล้วซื้อออกไปต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ การขาดการทำนุบำรุงและอนุรักษ์ไว้ ทำให้เกิดผลเสียต่อการศึกษาค้นคว้าทางศิลปะ และคุณค่าทางความงามไปอย่างน่าเสียดาย ในขณะที่เกี่ยวกับการผลิตผลงาน จะกระทำต่อเมื่อมีเวลาว่างจากการทำนา แล้วจึงมาทำงานทอผ้า ทั้งผลผลิตที่ได้เป็นลวดลายที่มีไม่มากมาย และทอกันมาซ้ำๆ และเก็บงำลายที่มีคุณค่าไม่เผยแพร่ ออกมา ลายใหม่ที่มีก็เผยแพร่ช้า ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศิลปะของลวดลายผ้าทอแบบดั้งเดิมและรูปแบบลวดลายใหม่ของการทอผ้าในท้องถิ่นของจังหวัดนครสวรรค์ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีค่าอันเป็นคุณค่ายิ่ง และเพื่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แพร่กระจายทั่วกัน ทั้งยังเป็นการเก็บรักษาไว้เป็นมรดกของชาติสืบต่อไป โดยการวิจัยและพัฒนาเพื่อหาแนวทางในการถ่ายทอดแพร่กระจาย นวัตกรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาเรื่องต่อไปนีในจังหวัดนครสวรรค์

1. ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้ทอผ้า
2. การวิเคราะห์หาผ้าทอต้นแบบที่มีลวดลายที่ควรอนุรักษ์ เพื่อเป็นต้นแบบของนวัตกรรมในการถ่ายทอดเพื่อประโยชน์เชิงพาณิชย์และความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างต่อนวัตกรรมลวดลายผ้าทั้ง 38 ลาย
3. ความสัมพันธ์ของลักษณะพื้นฐานทาง

เศรษฐกิจและสังคมบางประการกับคะแนนการทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษ ลายของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมฯ และตามลายแบบของตนเอง

4. สภาพของปัญหาและแนวทางในการแก้ไข เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดนวัตกรรมลวดลายผ้าทออย่างบังเกิดผล

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผู้เกี่ยวข้องการทอผ้าได้ 1) รับรู้และได้รับตัวแบบลวดลายผ้าทอที่ควรอนุรักษ์ 21 ลาย ที่การวิจัยได้วิเคราะห์และนำมาเผยแพร่แก่กลุ่มเป้าหมาย 2) รู้ถึงแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยในรูปแบบลวดลายการทอผ้าพื้นบ้านที่ควรแก่การอนุรักษ์ของจังหวัดนครสวรรค์ 3) สามารถนำเอาความรู้จากการวิจัยไปปรับใช้ในการเผยแพร่ นวัตกรรมลวดลายผ้าทอในพื้นที่ต่างๆ

ขอบเขตการวิจัย

1. การวิจัยนี้ได้ดำเนินการในลักษณะให้เป็นรูปแบบของการวิจัยและพัฒนา (research and development) ซึ่งเป็นรูปแบบของ R & D คือการเน้นที่การวิจัย แต่มีการเริ่มต้นการพัฒนาบางส่วน และใช้รูปแบบของการวิเคราะห์ทั้งเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณเพื่อให้เห็นภาพรวมที่ชัดเจน

2. กลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม ที่มีการเปรียบเทียบทั้งกลุ่มอนุรักษ์ (คือกลุ่มลวดลายดั้งเดิม) และกลุ่มที่ทำการทอผ้ารุ่นใหม่ (กลุ่มลวดลายเชิงพาณิชย์) ได้เลือกจากประชากรทอผ้าในพื้นที่ให้มากที่สุด

3. การพัฒนามีการทำควบคู่ไปกับการวิจัย

คำนิยามเชิงปฏิบัติการ

ลวดลายศิลปะผ้าทอ หมายถึง ลายผ้าที่ปรากฏในผืนผ้าที่มีการทอกันในจังหวัดนครสวรรค์

การถ่ายทอดนวัตกรรมลายผ้าทอ หมายถึง

การนำลายผ้าทอลวดลายมาตรฐาน 38 รูปแบบ ที่คัดเลือกไปถ่ายทอดเพื่อไปปรับใช้ในการทอผ้าในจังหวัดให้มีการแพร่กระจายวัฒนธรรมลวดลายอย่างกว้างขวาง

ผ้าทอพื้นบ้าน เป็นผ้าทอที่ทอโดย ชาวบ้าน จังหวัดนครสวรรค์ในพื้นที่เป้าหมายที่มีการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทย

กลุ่มอนุรักษ์ เป็นกลุ่มทอผ้าใน 2 อำเภอ (อำเภอแม่งัวและกิ่งอำเภอแม่เป็น) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่การคมนาคมไม่สะดวก และประชากรในพื้นที่เป็นคนอพยพมาจากแหล่งอื่นที่มีการสืบทอดรูปแบบการทอผ้าดั้งเดิม และมีอายุค่อนข้างมาก

กลุ่มทอผ้าใหม่ เป็นกลุ่มทอผ้าในพื้นที่ 6 อำเภอ นอกเหนือจากกลุ่มอนุรักษ์และมีอายุอยู่ในช่วงที่ต่ำกว่ากลุ่มอนุรักษ์

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการตรวจเอกสาร

การปรับปรุงคุณภาพเทคนิคผลิตลวดลายผ้าทอของสิ่งทอไทย

รายงานสรุปการวิจัยของ สมบูรณ์ พุทธิชัยยงค์ และ กฤษดา จบกมลศึก แผนกวิชาอุตสาหกรรมสิ่งทอ วิทยาลัยเทคนิคโพธาราม จังหวัดราชบุรี (ฐานเศรษฐกิจ 27-30 พฤษภาคม 2544, หน้า 56) เน้นจุดสำคัญของอุตสาหกรรมการทอผ้าต้องปรับเปลี่ยนการผลิตให้สินค้ามีมูลค่าสูงขึ้นโดยการเน้นลวดลายที่หลากหลายและตอบสนองความต้องการของลูกค้าเพื่อหนีคู่แข่งระดับเดิมและก้าวสู่ตลาดผ้าทอคุณภาพสูง และได้ผลิตตัวอย่างของผ้าและแบบของลายทอถึง 80 ลาย เพื่อให้ผู้ผลิตสามารถใช้ได้โดยไม่ต้อง เสียเวลาออกแบบและทอผ้าตัวอย่างเพื่อเพิ่มมูลค่าการส่งออกผ้า (ปี 2542 ส่งออก 240,405 ล้านบาท ลดลงเหลือ 199,844 ล้านบาท ในปี 2543) (ฐานเศรษฐกิจ 27-30 พฤษภาคม 2544 อ้างแล้ว) ที่ไทยเรามีคู่แข่งคือ จีน อินเดีย เวียดนาม อินโดนีเซีย ที่มีค่าแรงและภานี้นำเข้าวัตถุดิบต่ำกว่า

เราและสามารถผลิตสิ่งทอคุณภาพทัดเทียมกัน แต่ราคาถูกกว่าของไทย ลูกค้าโดยเฉพาะตลาดในสหรัฐอเมริกาที่ลดลงอย่างเห็นชัดเจน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแนวคิดจากการผลิตในปริมาณมากเพื่อลดต้นทุนในการผลิต มาเป็นการผลิตผ้าลวดลายที่มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้นโดยการผลิตน้อยลง แต่สามารถสนองตอบอย่างรวดเร็วต่อความต้องการของลูกค้า ซึ่งเดิมโรงงานทอผ้าไทย จะเน้นทอผ้าด้วยลวดลายมาตรฐาน เช่น ผ้าทอลายขัณฑ์ธรรมดา ลูกค้าจะซื้อราคาถูกในปริมาณที่มาก ทั้งยังสามารถเลือกซื้อจากแหล่งผลิตที่มีราคาถูกกว่าในลายมาตรฐานเดียวกัน ผู้ผลิตจึงขายสินค้าราคาต่ำหรือขาดทุน การเปลี่ยนแปลงให้มีการทอที่มีลวดลายหลากหลายมากขึ้นกว่าลายทอพื้นฐานธรรมดา เน้นการออกแบบที่ไม่ซ้ำใคร (หรือเลือกแบบดั้งเดิมที่มีการอนุรักษ์) ก็สามารถผลิตได้ในปริมาณน้อย แต่มีแบบลวดลายให้ลูกค้านักเลือกเพิ่มมากขึ้นก็สามารถขายได้สูงกว่าเท่าตัวเหมือนโรงงานทอผ้าในประเทศพัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ยุโรป ที่มีการปรับระบบมาเป็นการทอผ้ามูลค่าสูงเกือบทั้งหมด แม้จะมีค่าแรงงานสูงก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้โดยการเน้นการออกแบบลวดลายหลากหลายให้มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีการตีพิมพ์ตัวอย่างลงในนิตยสาร การผลิตซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็ว ถูกต้อง แม่นยำในการตอบสนองความต้องการของลูกค้าและก่อให้เกิดรายได้มากกว่าการทอแบบเดิม ดังนั้นประเทศไทยหากมีผ้าทอที่มีลายคุณภาพเป็นลวดลายโดดเด่น สวยงาม ลายทอแปลกๆ มีเอกลักษณ์บริษัทที่ผลิตเสื้อผ้ายี่ห้อต่างๆตามกระแสของแฟชั่นซึ่งแสวงหาผ้าที่มีลักษณะพิเศษมาตัดเย็บเพื่อเพิ่มความสวยงามแก่เสื้อผ้าแบรนด์เนมของตนเองที่จะซื้อไปในราคาที่สูงแต่ปัจจุบันโรงงานทอผ้าไทยส่วนใหญ่เป็นโรงงานขนาดเล็กที่ใช้ประสบการณ์ที่ความชำนาญในการกำหนดลายผ้า ขาดความรู้ในการออกแบบลวดลายผ้า ทั้งต้องผลิตผ้าตัวอย่างที่ต้องใช้เครื่องจักรในการผลิตจริง

ซึ่งต้องเสียเวลาค่าใช้จ่ายสูงพอๆ กับการผลิตผ้าเพื่อจำหน่ายจริงยังไม่กล้าลงทุนที่จะซื้อหนังสือตัวอย่างผ้าจากต่างประเทศเพราะไม่คุ้มกับการลงทุนเหมือนกับโรงงานบางโรคที่ดำเนินการได้ โครงการวิจัยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งออกแบบตัวอย่างผ้า 80 ลาย ในคู่มือเพื่อให้ลูกค้าสามารถมองเห็นและจับต้องลายทอผ้าได้โดยไม่ต้องใช้จินตนาการหรือดูที่แค่แบบร่างในกระดาษเหมือนเดิม ผู้ผลิตรายใดต้องการลายเพิ่ม หรืออยากทดลองคิดแปลงลวดลายให้เข้ากับแฟชั่นก็ทำได้โดยไม่ยากโดยดูตัวอย่างวิธีการกำหนดลายจากคู่มือนี้เท่านั้น โดยดูตัวอย่างวิธีการกำหนดลายผ้าจากนิตยสารทั้งในและต่างประเทศ มากำหนดลายเป็นตัวเลขและกราฟเพื่อให้สะดวกในการกำหนดลวดลายลงในเครื่องทอแบบคอมพิวเตอร์ที่ใช้ในโรงงานทอผ้าทั่วไป เมื่อผู้ผลิตต้องการผลิตก็เพียงป้อนข้อมูลลงไปเครื่องทอก็จะได้ผ้าทอลายนั้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เดิมช่างติดตั้งเครื่องทอ ไม่ทราบว่ายี่ห้อเครื่องทอของตนทอลายอื่นๆ ได้ก็มักบ่นร้อยลาคู่มีดดังกล่าวนี้สามารถกำหนดเป็นตัวเลขอย่างง่ายๆ จึงสามารถผลิตได้ทันใจทั้งลูกค้าและผู้ผลิตโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายและเสียเวลาผลิตผ้าตัวอย่างเหมือนเดิม ลวดลายผ้าทั้ง 80 ลายนี้ คณะวิจัยฯ ผลิตเพื่อแจกจ่ายให้แก่โรงงานและผู้สนใจ เมื่อมีผู้นำไปปฏิบัติก็ระบุว่าใช้ง่าย ปัญหาความไม่รู้เรื่องการออกแบบลายทอหมดไป สามารถทอผ้าที่มีมูลค่าสูงได้และสามารถพัฒนาได้เร็วขึ้น (ฐานเศรษฐกิจ, 27-30 พ.ค. 2544 อ้างแล้ว น. 56)

ผ้าทอพื้นบ้าน

ผ้าโบราณของไทยส่วนใหญ่ทำจากฝ้ายและไหม ผ้าไหมต้องผ่านกรรมวิธีที่ทำให้ผ้ามีน้ำหนักมากขึ้น ไหมจึงขาดความแข็งแรง ผ้าไหมโบราณจึงชำรุดสึกขาด เส้นใย เปื่อย (โครงการสงวนรักษา, 2532, น. 54-70)

ประเภทของผ้าไหมที่มีชื่อเสียง ได้แก่ 1) ผ้าจก

2) ผ้าจิด เป็นผ้าทอที่ทกลายในตัว 3) ผ้าลายน้ำไหล เป็นฝ้ายกลลวดลายในตัวโดยการทอลายขัดและจังหวะของลายพริ้วเหมือนสายน้ำ 4) ผ้าลายลั้งหรือจีนลั้ง ทอด้วยวิธีลั้งด้วยมือเป็นลวดลายโดยทอด้วยฝ้าย 5) ผ้ายกเป็นผ้าทอที่ทกลายในตัวโดยใช้เส้นพุ่งพิเศษเป็นไหม คั่นเชิงคั่นทอง 6) ผ้ามุก เป็นผ้าทอกลายในตัวโดยใช้เส้นยืนพิเศษเพิ่มบนที่ 7) ผ้าเกาะยอ เป็นผ้าทอยกดอก มีลวดลาย 8) ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหมแน่น สีสันมากกว่าผ้าฝ้าย บางแห่งใช้การทอสลักกับลายจิด เพื่อเพิ่มความงามบางแห่งมีลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร และผ้ามัดหมี่ประยุกต์ที่ออกแบบด้วยคอมพิวเตอร์ของคุณ ศศิวรรณ ดำรงศิริ 9) ผ้าลัับแล นิยมทอเป็นชิ้นดอก 10) ผ้าหาดเลี้ยว เป็นผ้าทอของไทยพวน 11) ผ้าแพรวา เป็นผ้าไหมเฉียงไหล่ 12) ผ้าทอพุมเรียง ใช้ผ้าไหมผสมฝ้าย (บุศราคัม, 2544, น. 91-93)

การพัฒนาการทอผ้าในประเทศไทย

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาการเข้าเฝ้าถวายครีฑ์ให้เปลี่ยนแปลงจากการนุ่งผ้าสามพีกตามลำดับยศมาเป็นนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินเข้มแทนและสวมเสื้อตามโอกาส ทำให้เกิดอุตสาหกรรมการทอผ้าขึ้นในราชสำนัก มีการตั้งหูกทอผ้าอย่างพื้นบ้าน มีกองทอริเริ่มทอแบบที่กระตุกโดยผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่น มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในพระราชวัง ในสมัย รัชกาลที่ 8 ผ้าไหมยังคงได้รับความนิยมแต่เป็นแบบเรียบง่ายขึ้น ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ ทรงสนับสนุนให้มีการทอผ้าพื้นเมืองอย่างจริงจังและทรงเป็นผู้นำในการใช้ผ้าพื้นเมือง เป็นฉลองพระองค์ขณะประทับในและต่างประเทศ ทำให้ผ้า พื้นเมืองไทยพื้นถิ่นชีพและเติบโตอย่างรวดเร็ว (สุมาลย์, 2527: 197-199) การทอผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าหางกระรอก ผ้าลายจิด ฝ้ายกดอก ฝ้ายกทอง เป็นงานฝีมือของคนไทย ที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุหนุ่มสาวสมัยใหม่ ก็ลิ้มเลื่องงานฝีมือโบราณจนแทบหาผู้สืบทอดไม่ได้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ เสด็จฯ เยี่ยมราษฎร

ภาคอีสานเมื่อ พ.ศ. 2513 จึงโปรดเกล้าให้หยิบยกเอา
หัตถกรรมโบราณอันสวยงามเหล่านี้ มาเป็นอาชีพ
เสริมเพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น ทั้งทรงเป็น
ผู้นำในการใช้ผ้าไหมที่ทอด้วยฝีมือคนไทยทุกชนิด
ผ้าไหมจึงกลับมาสู่ความนิยมของคนไทย และงาน
ฝีมือนี้ได้รับการสืบทอดต่อจนได้รับความนิยมแพร่
หลายในโลก การทอผ้าฝ้ายที่กำลังจะสูญหายไปจาก
ความนิยม โดยมีผ้าที่ทอด้วยเครื่องจักรเข้ามาแทน

สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ จึงโปรดเกล้าฯ
ให้อนุรักษ์การทอผ้าฝ้ายไว้ โดยการทอด้วย กี่กระทบ
(กึ่งพื้นเมือง) แบบของเก่าต่อไปเกิดงานขึ้นงดงามฝีมือ
ครูอีกครั้งหนึ่งในยุคสมัยนี้ (ราศี, 2541: 47-50)

สมมุติฐานในการวิจัย

ไม่มีความสัมพันธ์ (relationship) ระหว่างตัวแปร
อิสระ คือ อายุ (X_1) รายได้ (X_2) ($X_{2.1}$ = รายได้จาก

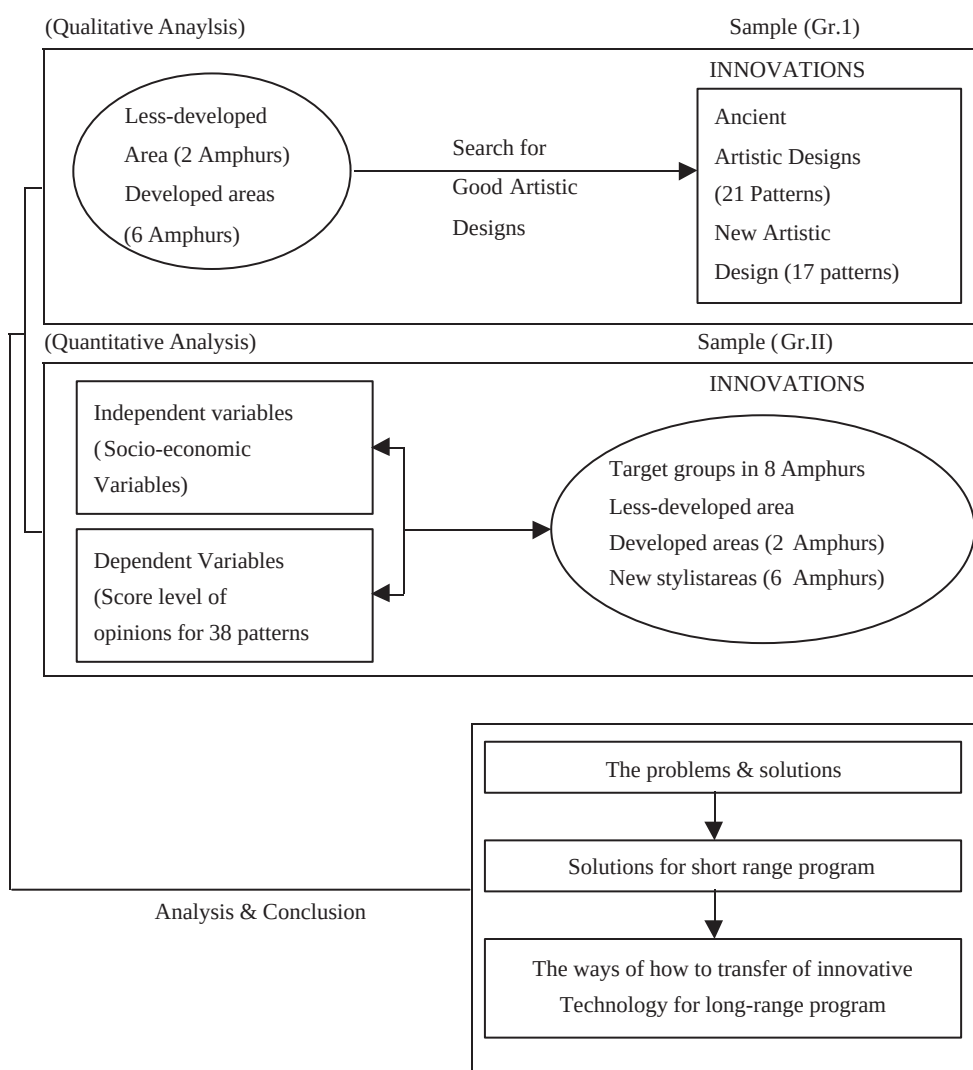

Figure 1 Conceptual framework.

อาชีพหลัก จำนวนบาทต่อครอบครัว $X_{2,2}$ = รายได้
จากอาชีพรอง จำนวนบาทต่อครอบครัว) สถานภาพ
การสมรส (X_3) จำนวนร้อยละของการทอผ้า เพื่อ
วัตถุประสงค์ไว้ใช้เองในครอบครัว ($X_{4,1}$) และเพื่อ
วัตถุประสงค์ทอผ้าเพื่อขาย ($X_{4,2}$) จำนวนปีของ
ประสบการณ์ทอผ้า (X_5) จำนวนปีของการเป็นสมาชิก
กลุ่ม (X_6) สถานภาพการเป็นสมาชิกกลุ่ม (X_7) รูป
แบบของการย้อมผ้า (X_8) การย้อมผ้าใหม่ ($X_{8,1}$) (ย้อม
เองหรือจ้างย้อม) การย้อมผ้าด้วยประดิมฐ์ ($X_{8,2}$) กับ
ตัวแปรตาม คือ การทอผ้าตามลวดลายบรรพบุรุษ (Y_1)
การทอผ้าตามลวดลายกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและ
ตามใบสั่งรูปแบบของร้านค้า (Y_2) การทอผ้าตาม
ลวดลายของตนเอง (Y_3)

วิธีดำเนินการวิจัย

ความคิดพื้นฐาน

มีแนวทางที่เกี่ยวข้องในการคัดเลือกวิธีวิจัยคือ
การวิจัยมีลักษณะเป็นการวิจัยและพัฒนา ที่มีพื้นฐาน
ในเรื่องของ 1. การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)
อย่างมีระบบ 2. มีการปรับใช้รูปแบบของข้อจำกัด
ของการเปลี่ยนแปลงที่ยอมรับได้ (Limits of Acceptable
Change Model : LAC) เพื่อให้คนในพื้นที่เป็นปัจจัย
ชี้ขาดในเรื่องของการตัดสินใจในการกำหนดปัญหา
แนวทางเลือกเพื่อหาคำตอบในการแพร่กระจาย
เทคโนโลยีด้านลวดลาย ผ้าทอให้มีการยอมรับ
นวัตกรรมของลวดลาย 2.1 กำหนดพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง
และกรอบของความคิดเห็นเบื้องต้นในการยอมรับ
นวัตกรรมที่เป็นลวดลายผ้ารวม 38 ลวดลาย 2.2 การ
เลือกกลุ่มตัวอย่างที่เกี่ยวข้องในเชิงคุณภาพ มีการคัด
เลือกกลุ่ม เป้าหมายเฉพาะผู้ที่ฝีมือ (ในข้อ 2.1) ที่มี
ลวดลายที่เก็บรักษาไว้นานดั้งเดิมและผู้ที่มิลวดลาย
ใหม่ที่เหมาะสมและกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษาเชิง
ปริมาณจะศึกษาทั้งตัวแปรอิสระที่เป็นลักษณะพื้น

ฐานทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความสัมพันธ์กับตัวแปร
ตาม 2.3 กำหนดตัวชี้วัดของลวดลายผ้าที่จะใช้เป็นตัว
แบบของนวัตกรรม โดยมีตัวแปรของตัวชี้วัดในเรื่อง
ต่อไปนี้ คือ ก) เป็นลวดลายการทอผ้าแบบดั้งเดิมที่มี
ทั้งหมดเพื่อนำมาอนุรักษ์ หรือ ข) ลวดลายการทอผ้า
แบบใหม่ต้องเป็นลวดลายที่ยังไม่มีการแพร่กระจาย
ในชุมชนอื่นๆ ค) เป็นลวดลายผ้าที่เมื่อผู้ทอเห็นภาพ
ที่เป็นสีสันทันทีสามารถบันทึกและนำไปปรับใช้ได้ 2.4
สำรวจทรัพยากรสภาพของชุมชนที่จะมีการแพร่กระจาย
นวัตกรรมเพื่อดูสภาพที่เกี่ยวข้องการยอมรับนวัตกรรม
2.5 กำหนดกลุ่มบุคคลเป้าหมายที่มีโอกาสได้รับการ
พัฒนาในพื้นที่ 2.6 การกำหนดทางเลือก เพื่อให้เกิด
การถ่ายทอดนวัตกรรมที่บังเกิดผลจริงๆ ในชุมชน
กลุ่มเป้าหมาย 2.7 กำหนดแผนจัดการปฏิบัติของ
แต่ละทางเลือก 2.8 ประเมินเพื่อเลือกทางเลือกที่
เหมาะสมในการถ่ายทอดนวัตกรรมลวดลายผ้า 38
ลายแก่ชุมชน 2.9 การนำแผนสู่การปฏิบัติและการ
ประเมินผล ให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ช่วงเวลาจำกัด 3. การ
วิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะให้เกิดรูปแบบของการวิจัย
เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดย 3.1 กลุ่มตัวอย่างใน
การวิเคราะห์เชิงคุณภาพเป็นผู้ระบุปัญหาเหตุของปัญหา
แนวทางเลือกแก้ปัญหา ขณะเดียวกันกลุ่มที่มีการ
วิเคราะห์เชิงปริมาณที่ได้มีโอกาสรับรู้ถึงลวดลายผ้า
ทอทั้ง 38 ลวดลาย ได้มีโอกาสที่จะยอมรับนวัตกรรม
นั้นนำไปปฏิบัติในการทอผ้าได้ทันที เพราะมีพื้นฐาน
ของความเข้าใจอยู่แล้วเพียงแต่มองดูลวดลายผ้าทอ 38
ตัวอย่าง ก็สามารถนำไปปรับใช้ได้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

แบ่งเป็นกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม

1. กลุ่มต้นแบบ 1.1 กลุ่มต้นแบบที่มี
ลวดลายการทอผ้าดั้งเดิมที่ควรแก่การอนุรักษ์ มีรวม
จำนวน 8 คน จากอำเภอแม่วงก์ รวม 1 คน และกิ่ง
อำเภอแม่เป็น อีก 7 คน (เกณฑ์การคัดเลือก จากคน

ที่ทำงานนี้มานานว่ามีใครบ้างที่สะสมลวดลายผ้าที่งดงาม สืบทอดจากบรรพบุรุษ และเก็บจำอนุรักษ์ไว้ โดยมี ผู้เห็นลวดลายนั้นน้อยมาก) เพื่อคัดเลือกเป็นนวัตกรรมในการถ่ายทอด และได้รวมทั้งสิ้น 21 ลาย

1.2 กลุ่มต้นแบบที่มีลวดลายการทอผ้าแบบใหม่ที่ยังไม่แพร่กระจายไปชุมชนอื่นอีก 17 คน จากอำเภอไพศาลี 3 คน อำเภอตาคลี 1 คน อำเภอท่าตะโก 2 คน อำเภอหนองบัว 7 คน อำเภอบรรพตพิสัย 1 คน รวมได้แบบลวดลายทอผ้าใหม่จาก 17 คน รวม 17 ลาย

2. กลุ่มผู้นำในชุมชนทางด้านการทอผ้า รวม 8 คน เพื่อเก็บข้อมูลการวิจัยในรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและรูปแบบของการรวมกลุ่มทอผ้าในชุมชน

3. กลุ่มเป้าหมายของการถ่ายทอดนวัตกรรมลวดลาย โดยคัดเลือกจากท้องที่มีผู้ทอผ้าหนาแน่น และเก็บข้อมูลจากทุกคนเป็นสมาชิกของกลุ่ม รวมทั้งสิ้น 134 คน (จากกลุ่มอนุรักษ์หรือกลุ่มลวดลายดั้งเดิมรวม 39 คน) และจากกลุ่มทอผ้าใหม่หรือกลุ่มลวดลายเชิงพาณิชย์ รวม 95 คน)

การกำหนดระดับคะแนนความคิดเห็น

ใช้ Rating Scale ในการวัดผลเดิมมีการตั้งระดับที่ 5, 4, 3, 2, 1 (จากเห็นด้วยมากจนถึงไม่เห็นด้วยเลย) ดังนั้นช่วงของระดับคะแนนในการตัดสินจึงเป็นช่วงดังนี้ เห็นด้วยมาก = 4.51-5.00 จนกระทั่งไม่เห็นด้วยเลย = 1.00-1.50

การทดสอบและเครื่องมือวัดผล

การวัดผลใช้แบบสัมภาษณ์ในการรวบรวมข้อมูล โดยให้นักศึกษาจำนวน 24 คน รวบรวมข้อมูลทั้งกลุ่มตัวอย่างในข้อ 1 และกลุ่มตัวอย่างในข้อ 2 และข้อ 3 ในกลุ่มตัวอย่างที่ 2 เป็นการสัมภาษณ์ข้อมูลชุมชนและประวัติการทอผ้าเพื่อนำมาวิเคราะห์เชิงคุณภาพสรุปผลตามระบบที่ได้กำหนดกรอบไว้แต่แรก โดยเริ่มทำการรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนธันวาคม 2543 เป็นต้นมา แบบสัมภาษณ์เชิงปริมาณ สำหรับกลุ่ม

ตัวอย่างที่ 3 นั้น มีการทดสอบความน่าเชื่อถือ (reliability) โดยวิธีการทดสอบ-ซ้ำทดสอบ (test-retest) สัมภาษณ์คน 15 คน (ที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในพื้นที่อื่น) แต่ละครั้งเว้นระยะ 10 วัน และมีการปรับแก้ไขหลายข้อที่มีค่าสหสัมพันธ์ทำให้เหมาะสมแล้วทำการสัมภาษณ์ช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม 2544 ส่วนการทดสอบความตรงในเนื้อหาได้อาศัยผู้เชี่ยวชาญด้านนี้ตรวจสอบ 2 ราย หาทางให้เกิดความตรงตามการทำนายให้มากที่สุด

การวิเคราะห์ข้อมูล

ลักษณะของข้อมูลที่มีการวิเคราะห์นั้น มีทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เพื่อทำให้เกิดภาพรวมเป็นชุดที่สามารถตอบปัญหาได้ครบถ้วน โดยเฉพาะลักษณะความสัมพันธ์ของตัวแปรอิสระ คือ ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มตัวอย่างกับตัวแปรตาม ซึ่งเป็นระดับคะแนนความคิดเห็นต่อลวดลายผ้าทั้ง 38 ลวดลาย ดังนั้นการวิเคราะห์เนื้อหาในการวิจัยครั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ มีขั้นตอนที่เกี่ยวข้องคือ 1. การลดทอนข้อมูลให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือถูกต้องและรัดกุม โดยมีขั้นตอนที่สำคัญดังต่อไปนี้ 1.1 การทำข้อมูลเกิดความเข้าใจอย่างง่าย โดยเลือกเฟ้นข้อมูลเฉพาะ 1.2 การสรุปย่ออย่างมีสาระ 1.3 การสังเคราะห์ข้อมูลรวมกันเป็นกลุ่มของแนวคิด เพื่อการทดสอบแนวคิดให้เกิดเป็นข้อตกลงร่วมให้มากที่สุด 1.4 นำมาสรุปชั่วคราวโดยมีการจัดหมวดหมู่ 1.5 ปรับลดข้อมูลหากจำเป็นเพื่อให้ได้ผลสรุปชั่วคราวที่มีความน่าเชื่อถือ ถูกต้อง และรัดกุมมากยิ่งขึ้น 1.6 ผลสรุปชั่วคราวจะอธิบายคำตอบว่า ปรากฏการณ์อะไร และทำไม และอาจจะมีการตอบของการทำอะไร และทำไมต้องทำอย่างนั้น 2. การสร้างข้อสรุปและยืนยันผลสรุป 2.1 สังเคราะห์ข้อสรุปย่อๆ เพื่อสรุปสาระอย่างมีเหตุผลและประมวลความคิดผสมผสาน ทั้งการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ และ

การวิเคราะห์เชิงปริมาณ 2.2 การตรวจสอบข้อมูลเพื่อ
ความสมบูรณ์โดยดูจากความเชื่อมโยงของข้อมูลที่
เกี่ยวข้อง 2.3 การสรุปกรอบของการวิเคราะห์ เพื่อ
รายงานผลการวิจัย การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล
เชิงปริมาณใช้โปรแกรมสำเร็จรูปใช้ SPSS/FW
(Statistical Packages for Social Science for Windows)
version 9.0

ผลและวิจารณ์

อาจสรุปได้ดังนี้

1. ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของ
ผู้ทอผ้า

1.1 สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมที่
สำคัญบางประเด็นของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ 1) อายุ เฉลี่ย
44.05 ปี (กลุ่มอนุรักษ์ = 51.90 ปี กลุ่มทอผ้าใหม่ =
40.87 ปี) 2) ประสบการณ์การทอผ้าเฉลี่ย 14.43 ปี (N
= 131) (กลุ่มอนุรักษ์ = 29.49 ปี กลุ่มทอผ้าใหม่ = 8.04
ปี) 3) รายได้จากอาชีพหลักเฉลี่ย 33,334.51 บาทต่อ
คนต่อปี (กลุ่มอนุรักษ์และกลุ่มทอผ้าใหม่เฉลี่ยใกล้เคียงกัน) และจากอาชีพรองเฉลี่ย 8,976.92 บาท
(กลุ่มอนุรักษ์ 10,625.00 บาท กลุ่มทอผ้าใหม่ 8,458.43
บาท) 4) การเป็นสมาชิกกลุ่มร้อยละ 35.9 กลุ่มทอผ้า
ใหม่เป็นสมาชิกกลุ่มร้อยละ 83.2) 5) แหล่งที่มาของ
เงินทุน มีการใช้เงินส่วนตัวหมุนเวียนเฉลี่ย 5,191.75
ในช่วงเดือนมกราคม-ธันวาคม 2543 (กลุ่มอนุรักษ์มี
เงินหมุนเวียนเฉลี่ย 2,149.38 บาท (N = 32) และกลุ่ม
ทอผ้าใหม่มีเงินหมุนเวียน 8,332.26 บาท (N = 31)

1.2 การทอผ้า ผลการศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ 1)
จุดมุ่งหมายการทอผ้าเพื่อใช้เอง ร้อยละ 87.3 (N =
113) ทอเพื่อขายร้อยละ 86.3 (N = 134) 2) มีการใช้
จักรเย็บผ้าร้อยละ 97 ที่เป็นจำนวนมากเพราะ
หลายรายเป็นสมาชิกกลุ่มและใช้ของกองกลาง มีที่
พื้นเมืองในการครอบครอง เฉลี่ย 0.55 ตัวต่อคน

(กลุ่มอนุรักษ์มี 1.08 ตัว, N = 37 และกลุ่มทอผ้า
ใหม่ไม่มีครอบครองถึงร้อยละ 84.2) 3) เครื่องกรอ
ด้ายแต่ละคนมีเฉลี่ย 6.10 ตัว (กลุ่มอนุรักษ์ = 4.49 ตัว,
N = 37 กลุ่มทอผ้าใหม่ = 6.74 ตัว, N = 93) 4)
การย้อมผ้าใหม่เองมีเฉพาะกลุ่มอนุรักษ์เพียงร้อยละ
22.4 ส่วนการย้อมด้ายประดิษฐ์เองมีเพียงร้อยละ 14.2
(19 คนเป็นคนในกลุ่มอนุรักษ์ 16 คน) 5) ผลผลิตที่
ได้ต่อเดือน (ถ้ามีการทอที่มีการสั่งซื้อ) เฉลี่ยต่อคน
ต่อเดือนสำหรับผ้าใหม่ = 3.95 ผืน (กลุ่มอนุรักษ์เฉลี่ย
7.95 ผืน กลุ่มทอผ้าใหม่ เฉลี่ย 2.21 ผืน, N = 87 ที่
แตกต่างกันเพราะคงทำเป็นอาชีพหลักกับอาชีพเสริม)
ส่วนผ้าทอจากด้ายประดิษฐ์จะทอได้มากกว่า (ถ้ามี
ใบสั่ง) คือถ้าทอแบบธรรมดาจะเฉลี่ย 25.1 ผืนต่อคน
ต่อเดือน

2. การวิเคราะห์หาผ้าทอต้นแบบที่มีลวดลาย
ควรอนุรักษ์เพื่อเป็นต้นแบบของนวัตกรรมในการ
ถ่ายทอดเพื่อประโยชน์เชิงพาณิชย์

เกณฑ์การคัดเลือกผ้าทอต้นแบบเป็นนวัตกรรม
ในการถ่ายทอด คือ

2.1 ได้รับการยอมรับของกลุ่มคนที่มิอาชีพทอ
ผ้าในพื้นที่นั้นก่อนว่าบุคคลเป้าหมายนั้นมีผ้าทอลาย
ดั้งเดิมของบรรพบุรุษ หรือมีผ้าทอลายเชิงพาณิชย์ที่
ไม่มีใครเห็นมาก่อนมากนัก

2.2 มีการคัดเลือกจากผู้อาวุโสของกลุ่มว่า
ลวดลายใดเข้าเกณฑ์ในข้อ 1 โดยดูจากความสวยงาม
ของลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ สีของลวดลายผ้าที่
เหมาะสมในการคัดเลือกเบื้องต้นนั้น ได้ผ้าลายทอรวม
38 ลวดลาย เป็นลายผ้าทอดั้งเดิม 21 ลาย ที่ถูกเก็บงำไว้
และลายผ้าทอใหม่ที่เป็นลายเชิงพาณิชย์ใหม่อีก 17 ลาย
ผ้าเหล่านี้เมื่อทอแล้วราคาจะอยู่ในช่วง 350-500 บาท
เพื่อที่จะนำไปถ่ายทอดต่อกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยรวม
134 คน (กลุ่มอนุรักษ์รวม 39 คน กลุ่มทอผ้าใหม่ 95
คน) ความคิดเห็นของกลุ่มต่อลวดลายดั้งเดิมและ
ลวดลายเชิงพาณิชย์รวม 38 ลวดลายมีข้อสรุป คือ 1)

กลุ่มทั้งหมด (N = 134) ร้อยละ 50-60 ได้เคยมีลายเกือบทุกลายอยู่แล้วรวม 31 ลาย ใน 38 ลาย 2) ลวดลายทั้ง 38 ลาย มีการทอใช้เองไม่เกินร้อยละ 20 ขณะที่กลุ่มอนุรักษ์มีการทอลวดลายเหล่านั้น มากกว่ากลุ่มทอผ้าใหม่และมีการทอลวดลายกลุ่มนี้รวม 18 ลายใน 38 ลาย เพื่อขายอยู่แล้ว 3) กลุ่มทั้งหมด (N = 134) มีหลายคนเคยทอลายต่างๆ เหล่านี้มากกว่า 4 ปี ยกเว้น 3 ลายที่มีน้อยมาก ที่เคยทอมาเกิน 4 ปี และลายเกือบทุกลายที่กลุ่มอนุรักษ์เคยทอมาก่อนกลุ่มทอผ้าใหม่ ยกเว้นเพียง 1 ลาย ดังเดิม และยกเว้นลายเชิงพาณิชย์อีก 5 ลายที่กลุ่มทอผ้าใหม่ทอมาก่อน 4) ลายผ้าเหล่านี้ไม่มีลายผ้าทอใดที่มีระดับคะแนนอยู่ในช่วง 4.56-5.00 เลย (สวยมากและแปลกใหม่มาก) แต่มีลายที่มีช่องคะแนนอยู่ระดับ 3.56-4.56 รวม 36 ลาย ใน 38 ลาย มี 2 ลาย ที่มีระดับ คะแนนเฉลี่ยอยู่ที่ 2.56-3.55 (สวยและแปลกใหม่พอใช้ได้) ส่วนในเรื่องความคาดหวัง เกี่ยวกับความนิยมของลูกค้า มีระดับคะแนนอยู่ในช่วง 3.56-4.56 เพียง 3 ลาย นอกนั้นอยู่ในระดับ 2.56-3.55 (ระดับปานกลาง)

3. ความสัมพันธ์ของปัจจัยพื้นฐานบางประการกับคะแนนร้อยละของการทอผ้าตามลายทั้ง 3 ลาย

จาก Table 1 ผลการทดสอบทางสถิติมีข้อสรุปดังนี้ คือ

3.1 มีการปฏิเสธสมมติฐานรวม 39 ข้อย่อยจาก 99 ข้อย่อยทั้งหมด

3.2 ผลการวิจัยหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระที่เป็นปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมกับคะแนนร้อยละของรูปแบบการทอผ้ารวม 3 แนวทางมีข้อสรุปสำคัญดังนี้ 1) กลุ่มที่อายุมาก (เฉพาะกลุ่มทั้งหมด) จะทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษมากและกลุ่มทอผ้าใหม่จะทอตามรูปแบบของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและโบสถ์ของร้านค้ามากกว่า นอกนั้นยอมรับสมมติฐาน 2) ความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนรายได้จากอาชีพหลัก อาชีพรองจากการทอผ้ากับ

คะแนนรูปแบบการทอผ้า มีผลสรุปคือ 2.1) กลุ่มที่ยึดถือการทอผ้าเป็นอาชีพหลัก (ทั้งกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่และกลุ่มที่ยึดถือเป็นอาชีพรองที่เป็นกลุ่มทั้งหมด) ที่มีรายได้สูงจะทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษมากกว่าส่วนกลุ่มที่ยึดถือการทอผ้าเป็นอาชีพรอง (เฉพาะกลุ่มอนุรักษ์) ซึ่งมีรายได้ต่ำกว่าจะทอผ้าตามลายบรรพบุรุษมากกว่า 2.2) กลุ่มที่ถือรายได้การทอผ้าเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้ต่ำ (เฉพาะกลุ่มทั้งหมด) จะทอผ้าตามรูปแบบของลายตามกรมฯ มากกว่า ส่วนกลุ่มที่มีอาชีพรองที่มีรายได้มากกว่า (กลุ่มอนุรักษ์และกลุ่มทอผ้าใหม่) จะมีการทอผ้าตามรูปแบบของลายตามกรมฯ มากด้วย นอกนั้น ไม่มีค่าสหสัมพันธ์ 3) กลุ่มที่มีสถานภาพสมรสที่แตกต่างกัน (เฉพาะกลุ่มทั้งหมด) จะมีความแตกต่างกันในการทอผ้าตามรูปแบบการทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษ และการทอผ้าตามลายของกรมฯ นอกนั้น ไม่มีความแตกต่าง 4) ความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนร้อยละของจุดมุ่งหมายของการทอผ้าไว้ใช้เองกับการทอผ้าเพื่อขายกับรูปแบบทั้ง 3 ของการทอผ้ามีข้อสรุป คือ 4.1) ผู้ที่มีคะแนนทอผ้าเพื่อใช้เองมากจะทอผ้าตามแบบของบรรพบุรุษน้อยกว่านั้น มีกลุ่มคือกลุ่มทั้งหมดกับกลุ่มทอผ้าใหม่ และทำนองเดียวกันกับกลุ่มที่ทอผ้าเพื่อขายของกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่ 4.2) กลุ่มทอผ้าที่ทอเพื่อใช้เอง (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดกับกลุ่มทอผ้าใหม่) และกลุ่มทอผ้าเพื่อขาย (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่) ที่มีระดับคะแนนของจุดมุ่งหมายสูงจะทอผ้าตามรูปแบบของกรมฯ สูงด้วย นอกนั้นไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ 5) ระดับคะแนนร้อยละของความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนปีของประสบการณ์ทอผ้ากับการทอผ้าตาม 3 รูปแบบ มีผลสรุปดังนี้ 5.1) กลุ่มที่มีจำนวนปีของประสบการณ์มาก (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่) จะมีการยอมรับรูปแบบการทอผ้าตามลายบรรพบุรุษมากกว่า 5.2) กลุ่มที่มีจำนวนปีของประสบการณ์น้อยกว่า (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดและ

กลุ่มทอผ้าใหม่) จะยอมรับรูปแบบการทอผ้าตามลายของกรมฯ ด้วยระดับคะแนนที่สูงกว่า นอกนั้นยอมรับสมมุติฐาน 6) ผู้เป็นสมาชิกของกลุ่มจะมีความแตกต่างกับผู้ไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มในการทอผ้าตามลายของบรรพบุรุษและการทอผ้าตามลายของกรมฯ (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่) และมีความแตกต่างกันในการทอผ้าตามลายของตนเอง (เฉพาะกลุ่มทอผ้าใหม่) นอกนั้นยอมรับสมมุติฐาน 7) กลุ่มที่มีการย้อมผ้าใหม่เอง จะแตกต่างกับกลุ่มการจ้างย้อมผ้าใหม่ในการทอผ้าตามลายบรรพบุรุษและตามลายของกรมฯ (เฉพาะกลุ่มทั้งหมดและกลุ่มทอผ้าใหม่) คือกลุ่มย้อมผ้าเองจะมีการขายตามลายบรรพบุรุษมากกว่า และมีการทอตามลายของกรมฯ มากกว่าด้วย นอกนั้นไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

4. สภาพของปัญหาและแนวทางในการแก้ไข เพื่อให้การถ่ายทอดนวัตกรรมลวดลายผ้าทอบังเกิดผลมีข้อสรุป คือ

4.1 สภาพปัญหาสำคัญ คือ การตลาดแคบ แม้มีหน่วยงานราชการจะสนับสนุนในการขายแบบเคลื่อนที่ตามบูธงานแสดง ส่วนใหญ่จึงเป็นร้านค้าในจังหวัดลพบุรีที่มีการสั่งทำตามลายนิยม และขายวัตถุดิบที่ราคาปรับตามท้องตลาด ขณะที่ราคาขายถูกกดอยู่กับที่เพราะทางราชการส่งเสริมกันมาก และมีลวดลายผ้าไม่มาก และความแปลกใหม่น้อย ตลอดจนปัญหาลอกเลียนแบบลายผ้านิยมที่มียอขายดีแล้วนำไปขายในราคาที่ต่ำกว่าราคามาตรฐาน

4.2 การทอผ้าในจังหวัดนครสวรรค์มีใน 8 อำเภอ (2 อำเภอเป็นกลุ่มอนุรักษ์และ 6 อำเภอเป็นกลุ่มทอผ้าใหม่) มีการทอผ้ามัดหมี่ ผ้าลายน้ำไหล ผ้าพื้น ผ้าลาย เป็นส่วนใหญ่ กลุ่มทอผ้าใหม่ใช้กี่กระตุก ในขณะที่กลุ่มอนุรักษ์ยังคงใช้กี่พื้นเมืองอยู่บ้างที่สามารถทำลวดลายมากกว่า 30 ลายขึ้นไป แต่ต้องใช้เวลานาน

4.3 ลักษณะการรวมกลุ่มการทอผ้า นั้น

กลุ่มที่เข้มแข็งและมีกิจกรรมตลอด คือ กลุ่มทอผ้าที่อำเภอตากฟ้า และที่อำเภอตาคลี นอกนั้นมีการรวมตัวของกลุ่มแบบหลวมๆ รวมทั้งกลุ่มตัวอย่างที่เป็นกลุ่มอนุรักษ์ใน 2 อำเภอ ที่ขาดผู้นำและวัตถุประสงค์การทอผ้าเพื่อใช้สอยมากกว่าเชิงพาณิชย์ รวมทั้งที่อำเภอบรรพตพิสัยแม้จะเป็นพวกทอผ้าใหม่ แต่ก็ยังไม่มีการรวมกลุ่มแม้เจ้าหน้าที่ให้การสนับสนุน

ในการถ่ายทอดนวัตกรรมลายผ้าทอ พื้นบ้านให้บังเกิดผลในจังหวัดนครสวรรค์นั้น ชนิดของลายผ้าทอควรสอดคล้องกับบุคคล เป้าหมายคือ

1. ถ้าเป็นลวดลายดั้งเดิมของบรรพบุรุษ กลุ่มเป้าหมายที่มีอายุสูงกว่า กลุ่มที่ยึดถือการทอผ้าเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้มากกว่า รวมทั้งกลุ่มที่ยึดรายได้การทอผ้าเป็นอาชีพรองที่รายได้น้อยกว่ากลุ่มที่สมรสแล้ว กลุ่มที่มีจำนวนปีของประสบการณ์การทอผ้ามากกว่า คนที่เป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าและคนที่ย้อมผ้าใหม่เอง ทั้งหมดนี้มีแนวโน้มจะยอมรับนวัตกรรมนี้ได้เร็วกว่า

2. ถ้าเป็นนวัตกรรมผ้าทอที่เป็นลวดลายใหม่ กลุ่มบุคคลเป้าหมายควรเป็นกลุ่มอายุน้อยกว่ากลุ่มที่มีอาชีพทอผ้าเป็นอาชีพหลัก แต่เป็นกลุ่มมีรายได้น้อยรวมทั้งกลุ่มที่ยึดถือการทอผ้าเป็นอาชีพรอง แต่เป็นกลุ่มที่มีรายได้มากกว่า กลุ่มที่ยังไม่ทำการสมรสกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อทอผ้าไว้ขาย กลุ่มที่มีจำนวนปีของประสบการณ์การทอผ้าน้อยปีกว่า ทั้งหมดนี้มีแนวโน้มในการยอมรับนวัตกรรมนี้เร็วกว่า

สรุป

ลวดลายการทอผ้าที่ควรแก่การอนุรักษ์ที่ได้คัดเลือกมาตามเกณฑ์วัตถุประสงค์ และตัวชี้วัดมีจำนวนทั้งหมด 38 ลาย เป็นลวดลายดั้งเดิม 21 ลาย และลวดลายใหม่เชิงพาณิชย์ 11 ลาย ในพื้นที่เป้าหมาย 8 อำเภอ กลุ่มตัวอย่าง ที่จะถ่ายทอดเทคโนโลยีลวดลายผ้าทอมิ

Table 1 Relationship among independent and dependent variables

Independent	Independent variables		
	Y ₁ Weaving as ancient	Y ₂ Weaving as order	Y ₃ Weaving as self-creating
1. Age			
1.1 Whole group (N=134)	r = .396** (p = .000)	r = -.419** (p = .000)	r = .000 (p = .945)
1.2 Conservative (N=39)	r = .139 (p = .398)	r = -.054 (p = .744)	r = -.111 (p = .500)
1.3 Modern group (N=95)	r = .281 (p = .006)	r = -.326** (p = .001)	r = -.001 (p = .996)
2. Income (Per year)			
2.1 Weaving As Major Occupation			
(a) Whole group (N=131)	r = .589** (p = .000)	r = -.610** (p = .000)	r = .019 (p = .828)
(b) Conservative group (N=38)	r = .139 (p = .404)	r = -.192 (p = .248)	r = -.001 (p = .997)
(c) Modern group (N=95)	r = .353** (p = .002)	r = -.296 (p = .010)	r = -.113 (p = .333)
2.2 Weaving As Additional Source of Income			
(a) Whole group (N=113)	r = .200* (p = .033)	r = -.104 (p = .083)	r = .074 (p = .436)
(b) Conservative group (N=28)	r = -.262 (p = .178)	r = -.521* (p = .004)	r = -.103 (p = .601)
(c) Modern group (N=90)	r = -.306* (p = .003)	r = .378** (p = .000)	r = -.077 (p = .408)
3. Marital Status			
3.1 Whole group (N=134)	F = 7.026** (p = .001) df = 2	F = 6.474* (p = .002) df = 2	F = .163 (p = .850) df = 2
3.2 Conservative group (N=39)	F = 1.220 p = .307 df = 2	F = .334 (p = .718) df = 2	F = .570 (p = .571) df = 2
3.3 Modern group (N=95)	F = 2.373 (p = .099) df = 2	F = 1.940 (p = .150) df = 2	F = .392 (p = .677) df = 2

Table 1 (Continued)

Independent	Independent variables		
	Y ₁ Weaving as ancient	Y ₂ Weaving as order	Y ₃ Weaving as self-creating
4. Number of Percent of Weaving Goal			
4.1 Percent for Self-Using			
(a) Whole group (N=131)	r = -.621** (p = .000)	r = .667** (p = .000)	r = -.023 (p = .793)
(b) Conservative group (N=38)	r = .601 (p = .717)	r = -.283 (p = .085)	r = .162 (p = .333)
(c) Modern group (N=85)	r = -.507** (p = .000)	r = .609** (p = .000)	r = .088 (p = .403)
4.2 Percent of Weaving for Sale			
(a) Whole group (N=131)	r = -.621** (p = .000)	r = .667** (p = .000)	r = -.023 (p = .793)
(b) Conservative group (N=38)	r = .061 (p = .717)	r = -.283 (p = .085)	r = .162 (p = .333)
(c) Modern group (N=85)	r = -.507** (p = .000)	r = .609** (p = .000)	r = .088 (p = .403)
5. Years of Experience in Weaving			
5.1 Whole group (N=131)	r = .589** (p = .000)	r = -.610** (p = .000)	r = .019 (p = .828)
5.2 Conservative group (N=38)	r = .160 (p = .312)	r = -.509 (p = .722)	r = -.137 (p = .405)
5.3 Modern group (N=85)	r = .485** (p = .000)	r = -.523** (p = .000)	r = -.006 (p = .955)
6. Membership Status			
6.1 Whole group (N=134)	t = 12.539** (p = .000) df = 132	t = -12.606** (p = .000) df = 132	t = -.833 (p = .400) df = 132
6.2 Conservative group (N=39)	t = -.370 (p = .714) df = 37	t = -.911 (p = .36) df = 37	t = 1.151 (p = .257)8 df = 37
6.3 Modern group (N=95)	t = 30.266** (p = .000) df = 93	t = -15.630** (p = .000) df = 93	t = -.3881** (p = .000) df = 93
7. Number of Year for Membership			
7.1 Whole group	r = -.429** (p = .000)	r = .321** (p = .000)	r = .260** (p = .002)

Table 1 (Continued)

Independent	Independent Variables		
	Y ₁ Weaving as ancient	Y ₂ Weaving as order	Y ₃ Weaving as self-creating
7.2 Conservative group (N=38)	r = .014 (p = .932)	r = .195 (p = .233)	r = -.172 (p = .295)
7.3 Modern group (N=95)	r = -.469** (p = .000)	r = .185** (p = .000)	r = .614** (p = .000)
8. Coloring condition			
8.1 Silk coloring (Self-mange, Hire)			
(a) Whole group (N=137)	t = 40.197** (p = .000) df = 132	t = 47.142** (p = .000) df = 132	t = .314 (p = .731) df = 132
(b) Conservative group (N=32)	t = 1.422 (p = .165) df = 30	t = .470 (p = .642) df = 30	t = -1.170 (p = .098) df = 30
(c) Modern group (N=95)	t = 4.281** (p = .000) df = 93	t = 3.900** (p = .000) df = 93	t = .573 (p = .568) df = 93
8.2 Fake-silk coloring (Self-mange, Hire)			
(a) Whole group (N=137)	t = 7.709 (p = .000) df = 132	t = 27.447 (p = .000) df = 132	t = .000 (p = .997) df = 132
(b) Conservative group (N=32)	t = .678 (p = .503) df = 32	t = -.085 (p = .933) df = 32	t = -.708 (p = .484) df = 32
(c) Modern group (N=95)	t = .670 (p = .505) df = 76	t = -.193 (p = .848) df = 76	t = -.812 (p = .419) df = 76

** As Highly Significant

* Significant

134 คน เป็นกลุ่มอนุรักษ์ 39 คน กลุ่ม ทอผ้าใหม่ 95 คน อายุเฉลี่ยของทั้งหมด = 44.05 ปี ระดับการศึกษาส่วนใหญ่เกือบ ทั้งหมดจบประถม 4 และประถม 6 รายได้จากอาชีพหลักเฉลี่ย 33,334.5 บาทต่อคนต่อปี อาชีพรองเฉลี่ย 8,976.92 บาท เป็นสมาชิกกลุ่มร้อยละ 69.4 มีเงินทุนหมุนเวียนเฉลี่ย 5,191.75 บาทต่อคนต่อปี การทอผ้ามีจุดมุ่งหมายร้อยละ 87.3 ทอเพื่อใช้เอง ร้อยละ 86.3 ทอเพื่อขาย ฯลฯ การทดสอบสมมติฐาน 8 ข้อ มียอมรับสมมติฐาน (null hypothesis) เป็นส่วนใหญ่

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย มีดัง ต่อไปนี้ 1) ความต้องการรับการสนับสนุน 1.1) ต้องการผู้แนะนำด้านการออกแบบ (ร้อยละ 82.1) จำแนกเป็นกลุ่มอนุรักษ์ ร้อยละ 83.3 1.2) อบรมแกนนำชาวบ้านแล้วให้ถ่ายทอดกันเอง (ร้อยละ 93.3) 1.3) การไปดูงานหมู่บ้านอื่นที่ประสบความสำเร็จ (ร้อยละ 91.8) 1.4) จัดการให้การรวมตัวเป็นระบบเครือข่ายเพื่อขายผลิตภัณฑ์ให้ได้ราคา (ร้อยละ 79.1) และหาตลาดใหม่ รองรับและแนวทางโฆษณาสินค้าด้วย 1.5) สำรวจและถ่ายทอดผลผลิตที่ตลาดนิยม (ร้อยละ 85.8) 1.6) การสนับสนุนเรื่องเงินทุนหมุนเวียนทอผ้า (ร้อยละ 54.5) 1.7) การถ่ายทอดคนวัดกรรมควรถ่ายทอดผลผลิตของผ้า ซึ่งจำแนกตามผลผลิตดั้งเดิมกับผลผลิตใหม่เชิงพาณิชย์โดยการคัดเลือกแกนนำที่มีคุณสมบัติตามที่ได้วิจัยมาข้างต้นเป็นพื้นฐาน (ร้อยละ 45.1)

2. ข้อเสนอแนะจากผู้วิจัย มีที่สำคัญ ได้แก่

2.1 การลดปัญหาด้านการตลาดทั้งนอกและในประเทศ ก) เปิดโครงการวิจัยตลาด โดยเฉพาะการแสวงหาตลาดใหม่ของผ้าพื้นเมือง เพราะไตรมาสแรกตัวเลขของการส่งออกสิ่งทอและเครื่องนุ่งห่มไทยปี 2544 (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม) มีมูลค่า 58,500

ล้านบาท มีเพิ่มร้อยละ 5 ที่เป็นผ้าฝ้ายทอมือ (2,925 ล้านบาท และคำนวณประมาณการทั้งปี 2544 = 11,700 ล้านบาท) และผ้าไหมโดยรวมในปี 2543 (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม) มีมูลค่า 961 ล้านบาท ประมาณการว่าปี 2544 คงเพิ่มร้อยละ 3-4 (รวมเป็นเงินประมาณ 999.44 ล้านบาท) โดยที่ตลาดหลักอยู่ที่สหรัฐอเมริกา สหภาพ ยุโรป และญี่ปุ่น ข) ผู้ประกอบการไทยขาดการศึกษาความต้องการของตลาดเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการออกแบบลายผ้า ดังนั้นลายผ้าที่มีในปัจจุบันมักเป็นการออกแบบลายตามใจตัวเองมากกว่าทำให้ขยายตลาดไม่ได้ ค) การแก้ปัญหาการค้าราคากันเองเพื่อการอยู่รอดทางธุรกิจ ผู้ประกอบการขาดการให้ความสำคัญแก่ตลาดส่งออกมีเพียงไม่กี่ราย ที่ผลิตเพื่อส่งออก นอกนั้นเน้นการทำตลาดภายในประเทศทั้งสิ้น จึงทำให้ผู้ประกอบการรายย่อยที่เป็นชาวบ้านมีปริมาณมากขึ้น การค้าราคากันเองจึงรุนแรง ซึ่งต้องหันมาให้ความสนใจตลาดส่งออกมากขึ้น การรวมกลุ่มผู้ส่งออกควรทำให้เป็นเครือข่ายมากยิ่งขึ้นด้วยการสนับสนุนของรัฐ จะช่วยลดช่องว่างของการแข่งขันอย่างหนักจากผู้ประกอบการต่างประเทศจำนวนมากที่จะมาลงทุนในประเทศไทยและเป็นเจ้าของธุรกิจผ้าไหมเอง โดยใช้แรงงานกลุ่มทอผ้าในชนบทเป็นผู้ผลิตสินค้าให้และดำเนินการส่งออกเอง ซึ่งมีความได้เปรียบผู้ส่งออกไทยเพราะมีเงินทุนสูงกว่า มีสายสัมพันธ์กับลูกค้าชาวต่างประเทศที่ยึดถือแนวคิดชาตินิยมซื้อสินค้าจากคนชาติเดียวกัน ง) การอาศัยเครือข่ายของบริษัทเอกชนและเครือข่ายของหน่วยราชการทำระบบพาณิชย์ เพื่อโฆษณาผ้าฝ้ายทอมือ ผ้าไหมและผ้าอื่นๆ ที่ผลิตในพื้นที่ เช่น เครือข่ายของบริษัทที่ดำเนินการเชื่อมทุกตำบลในโครงการรักบ้านเกิดและเครือข่ายของหน่วยราชการที่มีอิทธิพลธุรกิจ เช่น กรมวิชาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กรมการพัฒนาชุมชน ฯลฯ จ) ให้ความสนใจกับกลุ่มลูกค้าที่เป็นชาวต่างประเทศที่มาเที่ยว

เมืองไทยมากขึ้น โดยมีการนำสินค้าไปฝากขายในร้านหัตถกรรมต่างๆ ในย่านนักท่องเที่ยว ชาวต่างประเทศ ฉ) หน่วยราชการควรช่วยผลักดันเอกชนจัดงานแสดงสินค้าหัตถกรรม ในต่างประเทศ เช่น ที่เคยจัดมาแต่ให้มีการขยายประเทศและขยายความถี่มากขึ้น รวมในงานมหกรรมต่างๆ ของโลกหรือของประเทศต่างๆ ควรมีบูธเกี่ยวกับผ้าทอผ้าไหมเสมอ เพราะผ้าไหมยังคงเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศอยู่มาก

2.2 การพัฒนาด้านการออกแบบลวดลายผ้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดโดย ก) มีการพัฒนาให้ทันสมัย ข) มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่อสนองตอบแก่ลูกค้า เช่น การใช้ผ้าไหมเปลือกที่ผลิตจากเส้นใยขนาดใหญ่เป็นผ้าเนื้อหยาบ (ของร้านผ้าทอบ้านสายไหม จังหวัดสุรินทร์) ที่กำลังได้รับความนิยมจากลูกค้าชาวต่างประเทศ เพราะซื้อง่าย ริดง่ายกว่าผ้าเนื้อละเอียด ขณะที่ผ้าไหมมัดหมี่ที่เคยขายดีมาตลอดเริ่มไม่ค่อยได้รับความนิยมเพราะราคาแพงประมาณ 4-5 พันบาท เพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำลูกค้าใช้เงินประหยัดขึ้นสินค้าราคาถูกก็ขายได้ง่ายกว่า ค) การพัฒนาคุณภาพ เพราะช่วงปี 2542-2543 มีร้านค้าผ้าไทยเปิดขึ้นมาก แต่สินค้าที่ผลิตขาดคุณภาพ บางครั้งร้านค้าเองก็ต้องยอมขายขาดทุนเพื่อปล่อยสินค้าชาวบ้านจะได้มีรายได้ ง) กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมจะต้องหารูปแบบการสนับสนุนกลุ่มทอผ้าให้บังเกิดผลมากขึ้นแม้กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม(ก

สอ.) ได้มีการเตรียมแนวทางช่วยเหลืออย่างจริงจังและเป็นรูปธรรมในปี 2544 มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- โครงการสงวนรักษาและจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ ผ้าไทยโบราณภาคเหนือ. 2532. *ผ้าโบราณแห่งนครเชียงใหม่*. เชียงใหม่: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่.
- ชบาติก ณ มิ่งเมือง. 2540. “หมี่ซ้อน ศิลปแห่งการผืนกอดีตนวนปัจจุบัน บนผืนผ้าของ ชบาติก ณ มิ่งเมือง”. *อนุสาร อสท*. 12 (กรกฎาคม 2540): 26-37.
- ฐานเศรษฐกิจ. 2544. วันอาทิตย์ 21 (1595) 27-30 พฤษภาคม 2544, หน้า 56.
- ทีมงานวาไรตี้. 2544. นสพ. เดลินิวส์. 11 กุมภาพันธ์ 2544, หน้า 56.
- บุศราคัม เริงโกสุม. 2544. *ศิลปะพื้นบ้าน*. นครสวรรค์: โรงพิมพ์กราฟฟิคดีไซน์.
- ราศี บุชรรัตนพันธุ์. 2541. “อภิเสกดุสิต พิพิธภัณฑ์ในวัง”. *วารสารเพื่อการท่องเที่ยว*. 39 (สิงหาคม 2541): 1.
- สุมาลย์ โทมัส. 2537. “ผ้าในวรรณคดี”. *ผ้าไทยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.